

A „KONZERVATÍV FORRADALOM”^{*}

CSEJTEI DEZSŐ

A „konzervatív forradalom” esetében egy olyan ideológiai-politikaelméleti fogalomról van szó, melyet még egyik modern ellenzője, mégpedig tisztán szakmai-technikai, merőben apolitikus szempontból vett ellenzője, Stefan Breuer is „az újabb ideológiatörténet-írás egyik legsikeresebb alkotásának” nevez,¹ mely a politikaelméleti irodalomban is meghonosodott és épp ebben a nyelvi formában gyökeresedett meg, másrészt viszont ugyanezt a szintagmát ideológiai szempontból is gyakran támadták és elfogadhatatlannak tekintették. A probléma központi magvát az jelenti, hogy lehet-e valamilyen általános fogalmat találni annak a politikai-ideológiai szimbolikus térnek a tartalmi megnevezésére, amely az I. világháború utáni Németországban a hagyományos értelemben vett régi konzervativizmus, valamint az ezekben az években megalakuló, hatalomra viszont majd csak 1933-ban jutó nemzetiszocializmus között helyezkedik el. E problémakörnek a tudományosság követelményeinek is megfelelő, igényes tematizálását elméleti szempontból évtizedeken át megakadályozta a szélsőbaloldal vulgáris marxizmusa, amelyet az a tendencia vezérelt, hogy az összes olyan politikai felfogást, nézetrendszert, amely a polgári jobbkozéptől jobbra állt, mindenfajta megkülönböztetés nélkül besorolja a „fasizmus” címszó „tetőfogalma” alá. Ezzel természetesen nemcsak a differenciálni tudás, a megkülönböztetni tudó képesség elemi tudományos követelményének gyakorlati érvényesítését tette lehetetlenné, hanem magának a „fasizmus” terminusának szemantikáját is oly mértékben kiüresítette, hogy azt ezek után szinte válogatás nélkül bárkire és bármilyen embercsoportra lehetett alkalmazni – a „proletárdiktatúra” mindenkori vezetőinek kénye-kedve szerint.² Ennek a tendenciózusan beszűkítő, ám paradox módon épp a beszűkítést korlátlan módon kiterjesztő felfogásnak máig ható kisugárzásai vannak, s éppen ezért mindmáig jogosult a kérdés egyik legkiválóbb feldolgozója, Rolf Peter Sieferle 1995-ben tett megállapítása, mely szerint „manapság csaknem lehetetlenség az európai szélsőjobbról beszélni anélkül, hogy ezzel – szinte automatikusan – a nemzetiszocializmus is ne kerülne a látószögünkbe. Ez bizonyos mértékig optikai torzítás, mely az *ex post* perspektíva nyomán jött létre.”³

* Jelen tanulmány módosított, aktualizált és szerkesztett változata annak a fejezetnek, amely a Juhász Anikóval közösen írt *Oswald Spengler élete és filozófiája* című monográfiában jelent meg (Attraktor, Gödöllő, 2009. 282–298.).

1 Stefan BREAUER: *Anatomie der konservativen Revolution*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1993. 1.

2 Hazai vonatkozásban ennek felel meg Rákosi hírhedt tétele, mely szerint „tízmillió fasisztával nem lehet szocializmust építeni”. Elméletitörténeti szempontból pedig ugyanennek a tendenciának „legklasszikusabb” emléke Lukács György *Az ész trónfosztása* (1954) című műve.

3 Rolf Peter SIEFERLE: *Die Konservative Revolution. Fünf biographische Skizzen* (Paul Lensch, Werner Sombart, Oswald Spengler, Ernst Jünger, Hans Freyer) Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt a. M., 1995. 20. (új kiadás: Landtverlag, Berlin, 2019.)

Konzervatív jövő idő – A római EUR-negyed központi épülete (Palazzo della Civiltà Italiana / Colosseo Quadrato, Giovanni Guerrini–Ernesto Bruno La Padula–Mario Romano, 1938–43) (Jakobo Prisco / Flickr)

Ez az elméleti szempontból fölöttébb káros egyneműsítés azzal a következménnyel járt, hogy a hermeneutikai pillantás számára – épp ebből az „*ex post* perspektívából” eredően – ma már szinte lehetetlenség az 1920-as évek Németországára úgy visszatekinteni, ahogyan az „a maga mivoltában” volt, vagyis ahogyan fennállt a későbbi fejleményektől eltekintő kitekintés *nélkül*; hasonlatosan ahhoz, amiképp nem tudjuk Pheidiasz valamelyik szobrát sem olyan módon szemlélni, ahogyan az egy korabeli ógörög figyelő tekintete előtt tárult fel. Szemünkben ugyanis kiküszöbölhetetlenül ott táncol harmadfél ezer esztendő kulturális fejlődésének *telosza*. Szinte lehetetlenség a jelzett kor eseményeit és történéseit anélkül szemlélni, hogy azt óhatatlanul ne állítanánk valamilyen teleológiai sorba, anélkül szemügyre venni, hogy azt ne a *végkifejlet* felől szemlélnénk. Finom, de távolról sem elhanyagolható különbségek állnak fenn aközött, hogy valamit a ténylegesen felfejthető kauzális sorok mentén szemlélünk, tehát aközött, hogy valamilyen eseménysoron egyszerűen hagyjuk érvényesülni a tudat spontán teleologikus működését, valamint aközött, hogy ugyanazt az eseménysort *tudatosan*, a *végkifejlet* felől nézve, mint *szükségszerűen* a végeredménybe torkolló folyamatot értelmezzük.

Ez utóbbi esetben lép működésbe Marxnak „az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához” első pillantásra tetszetősnek tűnő, mélyebb értelemben azonban káros és komoly egyoldalúságokhoz vezető tétele, ami azért káros, mert hamis és félrevezető módon egy olyan, *utólag megkonstruált* teleológiai rend sémáját vetíti rá azokra a történésekre, eseményekre is, melyek ténylegesen létező „*lehetőségburka*” sokkal gazdagabb volt annál, semhogy egy – ráadásul visszafelé nézve – kizárólagos történéssor elemeivé lehessen besorolni őket, mintha létezésük csak abban merülne ki, hogy valamilyen „*vég*” megteremtése *vége*tt, arra való *tekintettel* álltak fenn egyáltalán. Módszertani szempontból ez a visszafelé tekintő, beszűkítő teleológiai szemlélet lesz az oka annak az immáron *ideológiai* tartalmakat is magában hordozó felfogásnak, hogy – ismét a konkrét helyzethez visszatérve – „hetven esztendő távlatából a frontok oly módon szorulnak össze, hogy az, ami ma egyetlen barna mocsárnak tűnik, a maga idejében heves harcoktól áthatott politikai terület volt”.⁴ Az ideológiai egybemosás elutasítása, a másik oldalról, azt a maga módján úgyszintén egyoldalú és elfogult nézetet sem jelentheti, mintha a korabeli német radikális jobboldalnak és a nemzetiszocializmusnak *semmi köze* sem lenne egymáshoz. Épp ellenkezőleg – így folytatja Sieferle: „A szélsőjobb számos olyan mozgalom, álláspont, elméleti próbálkozás létezett, melyeknek nyilvánvalóan szoros érintkezési pontjai voltak a nemzetiszocializmussal, de mégsem voltak azonosak azzal.”⁵ Pontosan ez jelenti a dolog elméleti „*pikantériáját*”: különbséget tenni, de csak ott és annyiban, ahol és amennyiben az ténylegesen fennáll, anélkül, hogy bármilyen engedményt kellene tenni egyrészt a teljes egybemosásnak, másrészt pedig a teljes szétválasztásnak, főleg, ha ezeket a véleményeket ideológiai és aktuálpolitikai felhangok színezik.

A KONZERVATÍV FORRADALOM HERMENEUTIKÁJA

Az eddigiek alapján látható, hogy az „abszolút” történeti hűséget visszanyerni kívánó, tökéletesen elfogulatlan hermeneutikai pillantás elérhetetlen; legfeljebb – gyengébb pillanataiban – Leopold von Ranke gondolhatta azt, hogy létezik valami ilyesmi.⁶ Menthetetlenül és mindig is egy adott hermeneutikai szituációba vagyunk beleállítva. Ez azonban nem jelenti azt, hogy *ezen belül* a kutatónak ne kellene törekednie az „emberileg elérhető” maximális korrektségre és elméleti tisztességre.

4 Uo. 20.

5 Uo.

6 Arra a híres tételre gondolunk, mely szerint a történész én képes önmagát teljesen kikapcsolni és a dologra úgy tekinteni, ahogyan az önmagában megesett (*wie es eigentlich gewesen ist*).

Ezt a törekvést adott esetben külső körülmények is előmozdíthatják; Siefertle az alábbi momentumot emeli ki: „Meglehet, először a szélsőjobb legmakacsabb ellenfelének, a szélsőbal történeti legitimációjának kellett teljes mértékben összetörnie ahhoz, hogy lehetségessé váljon a szóban forgó jelenségekre való szabadabb, elfogulatlanabb pillantás. A Weimari Köztársaság ideológiai konstellációjának összessége és sajátossága csak akkor vehető valóban szemügyre, ha teljes mértékben félretoljuk a politikai beazonosítás salakját.”⁷ S ez annál is könnyebben megtehető, mert az a szellemi klíma, melyben a szélsőjobboldal és szélsőbaloldal korabeli formái – s így maga a „konzervatív forradalom” irányzata is – kialakultak, immáron a múlté, tehát a hozzá való viszonyoknak elsődlegesen nem a *harc*, hanem a *megértés* formáját kell magára öltenie. S ha ez a múlt messze nem oly távoli, amilyennek Stefan Breuer gondolja (íme: „Spengler és Jünger művei manapság olyan ősközületekként hatnak, melyeket ritka állatfajok hagynak hátra az ősközületekben, s melyeknek e közületekhez tartozó élete titok marad”⁸), az a múlt már mindenképp fennáll, melynek keretein belül lehetséges az elfogulatlan tudományos diszkusszió.

Eddig a „konzervatív forradalom” kifejezést elsősorban *politikai-ideológiai* okokból elutasító felfogásra helyeztünk hangsúlyt; van azonban egy másik felfogás is, amely a terminust döntően *szakmai-tudományos* okokból utasítja el. Idetartozik a már említett Stefan Breuer nézete, aki munkája zárófejezetében az alábbi összegzést adja: „Nem lehet kimutatni a politikai, társadalmi vagy gazdasági meggyőződéseknek olyan középponti magvát, mely csakis a konzervatív forradalom szerzőinek lenne sajátja, s mely más irányzatoktól megkülönböztetné őket. [...] Ugyanez vonatkozik a mentalitás, a szimbolikus és képszerű gondolkodás mélyebben fekvő szintjeire is, melyeken úgyszintén nem lehet valamilyen felcserélhetetlen azonosságot felmutatni. Ez az út nem vezet tovább: a »konzervatív forradalom« tarthatatlan fogalom, mely több zavart kelt, mint amennyi világosságot teremt. Ezért törölni kell a 20. század politikai áramlatainak listájáról.”⁹ Breuer egész feldolgozása azt próbálta kimutatni, hogy a „konzervatív forradalom” képviselői minden téren roppant szerteágazó, szétfutó nézeteket képviselnek, melyeket lehetetlen *ezen a néven* közös tető alá hozni. Ehelyett ő a *neonacionalizmus* megnevező kifejezést használja, ami – túl azon, hogy használata önmagában véve is problematikus – a szóban forgó radikális különbségeket egyáltalán nem tünteti el, legfeljebb más „tetőfogalom” alá kívánja őket rendelni. Másfelől pedig – bármelyik „tetőfogalmat” fogadjuk is el – olyan egységgel kívánja felruházni az egész irányzatot, mellyel az soha nem rendelkezett, s amelynek tagjai ilyen egységet soha nem vindikáltak maguknak.

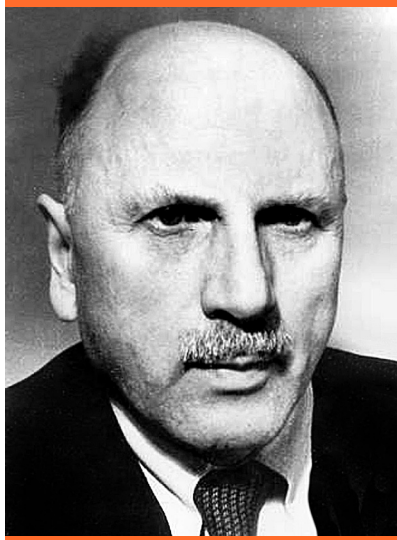
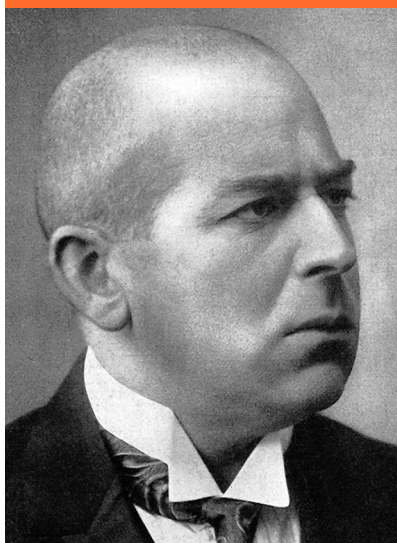
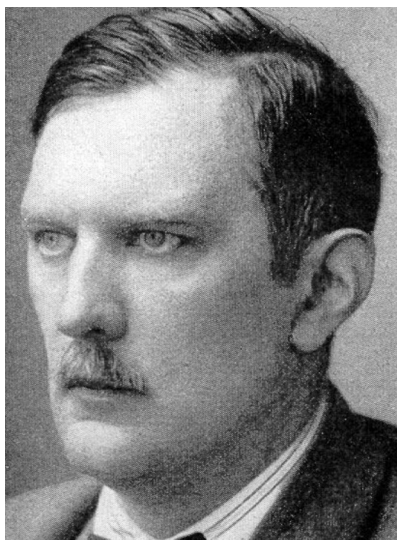
Azonban nézzük meg most egy pillanatra magát a terminust; *mikor keletkezett ez a szóösszetétel, és ki alkotta meg?* Ezzel kapcsolatban érdekes jelenségre bukkanunk; ugyanaz a szintagma két alkalommal bukkant fel a német politikai irodalomban – először a két világháború között, másodszor pedig a II. világháború után –, de alaposan megváltozott jelentésartalommal. Első megjelenésekor egyértelműen *szintézis-teremtő, egységképző* jelentése volt, így szerepel már 1921-ben Thomas Mann egyik esszéjében – kinek személyében, ha úgy tetszik, ily módon a szintagma megalkotóját tisztelhetjük –, mégpedig az *Orosz antológia* című tanulmányban, ahol Nietzsche kapcsán az alábbiakat írja:

**a konzervatív forradalom
szintézis-teremtő,
egységképző gondolat** ””

7 SIEFERLE: *I.m.* 21. Siefertlének itt csak részben van igaza. Időközben ugyanis ezt a politikai beazonosítást – döntően aktuálpolitikai okokból – a baloldali liberalizmus vállalta magára, és ennek következménye a „fasiszta” címke oly nagyvonalú osztogatása, melyhez fogható csak az ’50-es években tapasztalhatunk. Ennek persze az a – nem minden veszély híján lévő – következménye, hogy a „fasiszmus” szó jelentése még inkább kiüresedik, még inkább megfoghatatlanná válik, olyannyira, hogy szinte már akkor sem lehetne használni operatív fogalomként, ha a *valódi, tényleges* fasiszmus jelenne meg a színen.

8 BREUER: *I.m.* 201.

9 *Uo.* 181.

Forradalmi konzervatívok / konzervatív forradalmárok: Arthur Moeller van den Bruck (1876–1925), Oswald Spengler (1880–1936), Ernst Niekisch (1889–1967) (*Deutsches Historisches Museum / Lebendiges Museum*)

„Az ő szintézise felvilágosodás és hit, szabadság és kötöttség, szellem és test, »Isten« és »világ« szintézise. Művészig kifejezve: konzervativizmus és forradalom egyesítése. A konzervativizmusnak ugyanis csak szellemre van szüksége ahhoz, hogy ugyanúgy forradalmi legyen, mint bármelyik pozitívista-liberális felvilágosodás, s maga Nietzsche kezdettől fogva [...] nem volt más, mint konzervatív forradalom.”¹⁰

Mann-nak ez a rövid eszmefuttatása két szempontból is telitalálat; egyrészt azért, mert kitűnően adja vissza azt az ellentmondásos feszültséget, melyet maga a szóösszetétel indukál, másrészt pedig azért, mert ennek forrását Nietzschében pillantja meg, aki – oly sok más dologhoz hasonlóan – ebben is megelőzte korát.

De ez még nem több, mint egyszeri szóösszetétel! A kifejezés alkalmankénti használata azonban eljutott odáig, hogy néhány évvel később Hugo von Hofmannstahl egyik előadásában (*Das Schrifttum als geistiger Raum der Nation*. 1927) már mint programatikus terminus jelenik meg. Az előadásban Hofmannsthal arról szól, hogy – Thomas Mannhoz hasonlóan – valamilyen szintézisreemtő szellemet keres, amely kellő ellensúlyt tudna képezni a 16. század szellemátalakító mozgalmaival – a reneszánszsal és a reformációval – szemben, majd így folytatja:

„A folyamat, melyről beszélek, nem egyéb, mint egyfajta konzervatív forradalom, mégpedig olyan méreteken, melyhez hasonló az európai történelem nem ismer. Célja a forma, egy új német valóság, melyben az egész nemzet részt vehet.”¹¹

Hofmannsthal megfogalmazása viszont messze túllő a célon; a „konzervatív forradalmat” ő olyan egységes mozgalom színében tünteti fel, amilyen az soha nem volt. Ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy az egységképző momentum mind Mann, mind pedig Hofmannstahl esetében még a náci hatalomátvétel előtt kapott nyomatékot.

Átmeneti jelenségnek tekinthető, hogy elméleti szempontból és átfogó értelemben először egy konzervatív porosz nemes, Hermann Rauschning használta a kifejezést,¹² az a Rauschning, aki először a náci párt alapító tagjai közé tartozott, 1934-ben azonban „emigrált és a rendszer kérlelhetetlen ellenfelévé vált”.¹³ Az 1941-ben a tengerentúlon megjelent mű viszont nem válhatott ki szélesebb visszhangot, hiszen az akkori évek mindenről szóltak, csak nem az elmélyült tudományos diszkusszióról; emellett a terminust meglehetősen speciális értelemben használta: „a keresztény-monarchista ellenmozgalom márkaneként szerepelt a modernitás nihilisztikus dinamizmusával szemben, mely a nemzetiszocializmusban, a bolsevizmusban, valamint a kettős sátáni szintézisében, Jünger és Niekisch nemzeti bolsevizmusában tetőzött.”¹⁴

10 Idézi: Kurt LENK: *Deutscher Konservatismus*. Campus Verlag, Frankfurt – New York, 1989. 111. A teljesség kedvéért azért megjegyezhető, hogy a szintagma eredete még régebbre is visszavezethető: a 19. században gyakran előfordult, hogy az 1688-as angol „dicsőséges forradalmat” „konzervatív forradalomnak” nevezték. Vö. Armin MOHLER – Karlheinz WEISSMANN: *Die konservative Revolution in Deutschland 1918–1932*. Ares Verlag, Graz, 2005. 94., (legújabb, 6. kiadás), a továbbiakban: MOHLER; lásd még: SZALAI Zoltán: A „konzervatív forradalom” fogalma. *Kommentár*, 2019/2.

11 Idézi LENK: *I.m.* 100–111.

12 Hermann RAUSCHNING: *Die Konservative Revolution. Versuch und Bruch mit Hitler*. Freedom Publishing, New York, 1941.

13 FEHÉR M. István: *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*. Göncöl, Bp. 1992. 235.

14 BREUER: *I.m.* 1.

A náciizmus hatalomra jutása, eszkalációja idején, majd az általa előidézett világégest követő években szintén nem a finom distinkciókra helyeződött a hangsúly; a kor – érthető okokból – hajlamos volt mindazt „fasisztának” minősíteni, ami valamilyen módon kapcsolatban állt a náciizmussal, érintkezési pontokat mutatott vele, vagy éppen elősegítette annak hatalomra jutását. Úgy tűnt, hogy a „konzervatív forradalom” megkülönböztető terminusának immáron végleg befellegzett. Azonban új fordulatot adott a dolgoknak, hogy 1950-ben könyv alakban is megjelent egy fiatal szerző, Armin Mohler könyve (*Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932*), melyet az előző évben Baselben doktori értekezésékként nyújtott be. (Mohler egyik témavezetője Karl Jaspers volt.) Mohlert, aki épp az akkori években – 1949 és 1953 között – Ernst Jünger személyi titkára volt, könyve megírása során két alapszándék mozgatta: „Konzervatív forradalmon egy önálló mozgalom értendő, melyet a nemzetiszocializmustól éppúgy meg kell különböztetni, mint a konzervatív reakciótól, magvát pedig egy közös világvég alkotja.”¹⁵ A magunk részéről a fő hangsúlyt itt nem az *egységképző* oldalra helyeznénk, hiszen Mohler az „egységesség” mellett legalább akkora jelentőséget tulajdonít a „konzervatív forradalom” „tetőfogalma” alatti *különböző*, olykor egymással is szemben álló *irányzatok* bemutatásának, hanem inkább az *elhatároló* oldalra. Arra, hogy ez a mozgalom mennyiben *különbözik* a náciizmustól és – kisebb mértékben – a hagyományos konzervativizmustól.¹⁶

Mohler monográfiája egy vonatkozásban mindenképpen elérte célját; abban ti., hogy – immáron nem ideológiai, hanem egyre inkább szakmai-elméleti téren – újraélesztette a 20. századi német konzervativizmusról szóló diskurzust.¹⁷ Felfogásával természetesen lehet egyet nem érteni,¹⁸ de ennek most már nem a politikai kiátkozás, hanem a szakmai véleménykülönbség elismerése és tiszteletben tartása kell hogy legyen a következménye.

a nemzetiszocializmustól
éppúgy meg kell
különböztetni,
mint a reakciótól

A FORRADALMI KONZERVATIVIZMUS EREDETE

Nézzük meg ezek után röviden, hogy hová is vezethető vissza a „konzervatív forradalom” eredete! Rolf Peter Sieferle annak a véleményének ad hangot, hogy az eredet kérdésében túl kell lépniünk Németország határait, és a forrást valahol az 1880-as évek Franciaországában kell keresni.¹⁹ Ekkor kezd kialakulni ugyanis az a *radikális jobboldal*, melyhez fogható jelenséget a korábbi európai politikai térképen nemigen lehetett találni. Az újdonságot az jelenti, hogy ennek az új jobboldalnak a politikai szótárában, érvkészletében, ellenségképében és módszereiben olyan elemek kezdenek feltűnedezni, melyek korábban kizárólag a baloldalhoz – annak is elsősorban radikális válfajához – tartoztak. Kemény, sőt kíméletlen jobboldali fellépésekre – nyugodtan nevezhetjük őket reakciós vagy akár ellenforradalmi erőknél – természetesen már korábban is akadt példa. Arra azonban nem, hogy a korábbi szélsőjobb bármikor is kokettált volna a baloldali frazeológiával, vagy a maga céljaira felhasználta volna annak érveit, jelszavait.

Ez az új, radikális jobboldal – személyi összetételét tekintve – főleg két forrásból táplálkozik; egyrészt a *kiábrándult szociáldemokratákból*, akik csalódottan vették tudomásul, hogy a szocializmus – annak marxista válfajában

¹⁵ Uo.

¹⁶ A „konzervatív forradalomra” általánosan lásd még: *Die Konservative Revolution in Europa*. Hrsg. Karheinz WEISSMANN, Institut für Staatspolitik, Schnellroda, 2013; KARÁCSONY András: A konzervatív forradalom utópiája a két háború közötti Németországban. *Századvég*, 2005/1. (megjelent még: Uő: *Mozaikok*. Attraktor, Máriabesnyő, 2014.); *Konservative Revolution [tematikus lapszám] Sezession*, 2011/október és SZALAI: *I.m.*

¹⁷ Nem véletlen, hogy munkája 2005-ig hat – egyre jobban ki- és átdolgozott – kiadást ért meg.

¹⁸ Ezt tette már viszonylag korán Kurt SONTHEIMER: *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933*. Nymphenburger Verlaganstalt, München, 1962.

¹⁹ SIEFERLE: *I.m.* 8.

is – egyre jobban beintegrálódik a fennálló társadalmi rendbe, és fokozatosan elhalnak benne a fennálló rendszert transzcendálni kívánó célkitűzések. Másrészt pedig a *kiábrándult konzervatívokból*, akik csalódottan vették tudomásul pozícióik további gyengülését, s a liberalizmussal való kiegyezés kényszerű gyakorlatát.²⁰ Úgy tűnt tehát, hogy a fennálló társadalmi rend nemhogy békésen, hanem még erőszakkal sem változtatható meg; mégpedig azért nem, mert annak egyetlen korábbi letéteményese, a radikális baloldal feladta korábbi pretenzióit, rendszerkonformmá vált, vagy a korabeli szóhasználatnál élve: a revolúció gondolatát felváltotta az evolúcióé.

A születőfélben levő radikális új jobboldal egyik megkülönböztető jegye, hogy – ellentétben a korábbi, alapvetően arisztokratikus ókonzervativizmussal – ekkor már maga is *tömegmozgalommá* próbált szerveződni; csak hogy ennek a tömegmozgalomnak immáron nem egy konkrét társadalmi *osztály* – a proletariátus – lett volna a szubjektuma, hanem a sokkal megfoghatatlanabb *nép* vagy – még szélsőségesebb esetekben – a népfaj, a *rassz*. Ennek megformálódásában hatalmas szerepet játszott, hogy a jelzett időszakban maga a korabeli európai társadalom is kezdett *modern tömegtársadalommá* válni; különös jelentőségre kezdtek szert tenni a modern *tömegkommunikáció* első formái, jelesül a sajtó: kulcspozícióra tett szert a publicista mint „távolból ható hipnotizőr”. Gabriel de Tarde szerint „hajdan 20 szónok befolyásolt 2000 athéni polgárt, manapság 20 újságíró befolyásol 40 millió franciát”.²¹ Létrejötték a modern, politikai *tömegpartok*, és a század végén feltűntek a színen az első, klasszikus *tömegelméletek* (Le Bon, Sighele, Tarde), melyek elsőként fogalmazzák meg a tömegekkel bántni tudás hatékony technikáit. Nos, ezek az átalakulások a radikális jobboldal számára sem maradtak rejtve.

Így a 20. század első évtizedeire alapvetően átalakult az európai politikai spektrum. Ha a 19. század második felének klasszikus parlamenti patkóját összehasonlítjuk, mondjuk, a Weimari Köztársaság parlamentjének összetételével, akkor az alábbi döntő különbséget látjuk: az előbbi esetben jobboldalon helyezkedett el a konzervatív párt, mely döntően a nemesség, a földbirtokosok és az egyház érdekeit képviselte, középpütt foglaltak helyet a liberálisok, a nagy- és középpolgárság képviselőiben, baloldalon pedig a szocialisták, szociáldemokraták ültek, az ipari munkásság küldöttjeiként. Ez a séma a második esetben alapvetően átalakult, először is a parlamenti patkó szélsőbaloldalán immáron a kommunisták foglaltak helyet, akik azonban ugyancsak a munkásság képviselői voltak, akárcsak korábban a szociáldemokraták. Másodsor, az igazi változás a jobboldalon játszódott le, hiszen „a szélsőjobbon a nemzetiszocialisták ültek, és félrevezető lenne, ha bennük a konzervativizmus szélsőséges formáját, vagy egyáltalán a nemesség, a földbirtokosok vagy a mezőgazdaság érdekképviselőit akarnánk látni. Követelésük egy nemzeti forradalomra irányult, melynek meg kellene haladnia a parlamentáris-demokratikus *status quót*; a monarchisztikus *ancien régime*-hez való reakciós visszatérést azonban hevesen elutasították [...] A politikai spektrum komplexebbé vált; most már nem illeszkedett bele egy szimplán duális szerkezetbe.”²²

A vázolt séma az átalakulás politikai-parlamentáris végeredményét tükrözi. Kérdés viszont az, hogy ez a séma miként alakult ki, illetve még inkább az, hogy ebben hogyan helyezkedik el az a mozgalom, melyet „konzervatív forradalomnak” nevezünk. Ehhez az 1918-as németországi állapotokhoz kell visszanyúlni. A kérdésről szóló kitűnő tanulmányában Karácsony András megjegyzi, hogy „1918-tól valójában nem létezett konzervatív párt Németországban, vagy ha létezett is, csak átmeneti jelenségként, szinte folyamatos átalakulásban és mindig csekély politikai súllyal. Ugyanis a Német Konzervatív Párt

20 A konzervatívoknak a liberálisok felé tett kényszerengedményei a 19. század utolsó évtizedeiben Nyugat-Európa-szerte megfigyelhetők. Armin Mohler utal arra, hogy ez a folyamat Angliában már korábban végbement; itt a konzervatívok – a politikai vereségek hatására – kénytelenek voltak egy sor liberális elvet átmenetileg saját politikai *credójukba*. (Vö. MOHLER: *I.m.* 13.) Korunkra a konzervativizmus „liberalizálódása” nagyságrendekkel nőtt meg.

21 Idézi PATAKI Ferenc: *A tömegek évszázada. Bevezetés a tömeglélektanba*. Osiris, Bp. 1998. 30.

22 SIEFERLE: *I.m.* 7–8.

» születőfélben lévő új jobboldal

Reklame

München, 21. März 1927

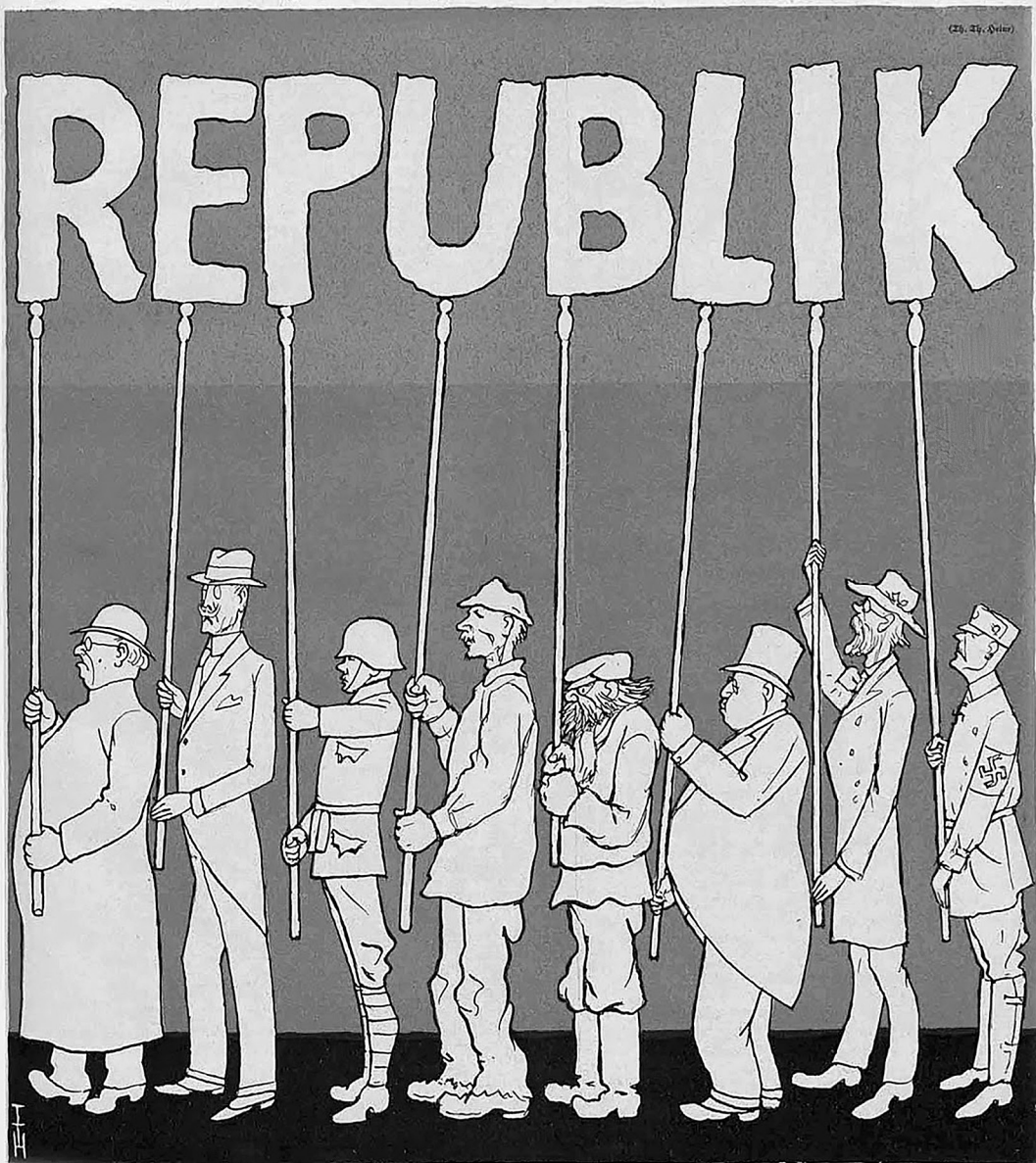
31. Jahrgang Nr. 51

SIMPLICISSIMUS

Herausgabe in München
Postverlag in Stuttgart

Begründet von Albert Langen und Th. Ch. Beine

Bezugspreis vierteljährlich 7.50 Reichsmark
Copyright 1927 by Simplificimus-Verlag G. m. b. H. & Co., München

Sie tragen die Buchstaben der Firma — aber wer trägt den Geist?!

(Deutschkonservative Partei) komoly politikai erőként csak 1876–1918 között működött. Az 1918-as felosztást követően a tagok nagyobb része újjáalapította a – csekélyebb politikai súllyal rendelkező – Német Nemzeti Néppártot (Deutschnationale Volkspartei), ami 1933-ban megszűnt, s e párt tagjainak egy része a nemzetiszocialista pártot gyarapította. Mindebből ugyanakkor nem következett a konzervatív gondolkodás visszaszorulása. Éppen ellenkezőleg történt! A '20-as évek elejétől a konzervativizmus egyre határozottabban

Közársaság republikánusok nélkül – Szatirikus ábrázolás a weimari rendszerről a *Simplicissimus* 1927. március 21-ei számában ([Wikimedia Commons](#))

és a nyilvánosság egyre szélesebb körében jelentkezett újra.”²³ Nos, éppen ez az elméleti-ideológiai „területfoglalás” volt az, ami a „konzervatív forradalom” képviselőinek nevéhez fűződik az 1910-es évek végétől és a ’20-as évek elejétől.

A „KONZERVATÍV FORRADALOM” ESZMEI TARTALMA

S ez az a pont, amikor immáron a „konzervatív forradalom” szóösszetételben rejlő *tartalmi* instanciák kibontására térünk rá! A szintagmában azonnal feltűnik, hogy benne olyan elemek kerülnek egymás mellé, melyeknek első megközelítésre semmi közük sincs egymáshoz, és a szóösszetételt éppen emiatt szinte robbanásszerű feszültséggel töltik fel. Ezért teljesen jogos Armin Mohler megjegyzése, mely szerint a kifejezésben rejlő mentalitást is csak *paradoxonok*ban lehet kifejezni. Ezzel kapcsolatban utal arra, hogy már Thomas Mann is e paradoxon pontos megnevezésére törekedett; így például szerepel nála a „világ-alkalmasságra való akarat” (*Wille zur Welttauglichkeit*) kifejezés, mások a „szkeptikus lelkesültség” mellett foglaltak állást, míg végül a „heroikus realizmus” megnevezés vált általánossá.²⁴

A szóösszetétel első fele tanúságtétel amellet, hogy a „konzervatív forradalom” valamilyen formában kötődik a konzervativizmushoz. Kérdés az, hogy miképp és milyen mértékben. Kurt Lenk hosszú táblázatban állítja szembe a *klasszikus konzervativizmus*, valamint a *felvilágosodás* preferenciáit.²⁵ Íme:

KONZERVATIVIZMUS	FELVILÁGOSODÁS
hagyomány	haladás
autoritás	többség, emancipáció
megőrzés	csinálás és tervezni akarás
rend	káosz, anarchia
reálpolitika	ideológiák, utópiák
legitimitás	forradalom
intézmény	szubjektív önkény
népszellem	individualizmus
bölcsesség	racionalizmus, felvilágosodás
természetesség	konstrukció, absztrakció
sokféleség	törvényszerűség
organizmus	atomizmus, mechanizmus
hierarchia	egyenlőség, demokrácia
érzés	reflexió
örökkévaló	divat, korszellem

Az ilyen táblázatok természetesen soha nem tarthatnak a teljességre igényt. De ha végigtekintünk a baloldali oszlopon, akkor úgy hisszük, egyetlenegy tételt sem találnánk, melyet a „konzervatív forradalom” képviselői elutasítottak volna. Akkor ezek szerint maga a „konzervatív forradalom” nem lenne egyéb, mint a német konzervativizmus *utolsó* fázisa? Vannak szerzők, akik szó szerint ezt vallják.²⁶ Mások viszont – az e témában egyedülálló monográfiát író Panajotis Kondylis²⁷ kutatásaira támaszkodva – azt állítják, hogy a konzervativizmus történetileg kötött fogalom, a nemességhez kapcsolható, így a nemesség hanyatlása a 19. században a konzervativizmus hanyatlásával egyenlő, tehát a 20. században már nem lehet politikai értelemben vett konzervativizmusról beszélni.²⁸

23 KARÁCSONY: *I.m.* 70.

24 MOHLER: *I.m.* 96. Az ősforrás azonban minden bizonnyal itt is Nietzsche, aki már 1886-ban „az erősek pesszimizmusáról” beszél. Lásd bővebben: Friedrich NIETZSCHE: *Önkritika-kísérlet = Uő: A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus.* ford. KERTÉSZ Imre, Európa, Bp. 1986. 6.

25 LENK: *I.m.* 59.

26 Így például Martin GREIFFENHAGEN: *Das Dilemma des Konservatismus in Deutschland.* R. Piper & Co. München, 1971. 243.

27 Panajotis KONDILIS: *Konzervativismus. Geschichtlicher Gehalt und Untergang.* Klett-Cotta Verlag, Stuttgart, 1986.

28 BREUER: *I.m.* 4–5. S ebben az összefüggésben még csak meg sem említjük, hogy még azok között is, akiket a szakirodalom többnyire idesorol, akadtak olyanok (például Wilhelm Stapel), akik magát a szintagmát képtelenségnek, *contradictio in adjecto*nak tartják. Vö. GREIFFENHAGEN: *I.m.* 245.

Nem jelen tanulmány feladata e kérdésben végső igazságot szolgáltatni. Arra azonban feltétlenül utalni kell, hogy a „konzervatív forradalom” képviselői, amennyiben ragaszkodnak a konzervatív értékrendhez, akkor ezt sajátos értelemben teszik. Érdemes ebből a szempontból az egész mozgalom egyik alapvető művéből, Arthur Moeller van den Bruck *Das dritte Reich*, vagyis *A harmadik birodalom* című 1923-ban megjelent munkájából néhány sort idézni:

„Ami ma forradalmi, holnapra konzervatívva válik. A megőrzés mindig felváltja a változást, és helyrehozza azt, amit emez maga mögött hagyott, helyreállítja azt, amit emez elhibázott. Mi nem a forradalmat akarjuk tovább folytatni, hanem a forradalomnak azokat az eszméit, melyek benne rejlenek, és melyeket az maga sem értett meg. A forradalmi eszméket a konzervatív eszmékkel akarjuk összekapcsolni, melyek újból megteremtődnek, s konzervatív-forradalmi módon addig akarjuk előrevinni, ameddig olyan állapotokhoz nem érünk, melyekben ismét élni tudunk.”²⁹

Vagyis az egészben a *hogyan* az érdekes; tehát nem önmagában a konzervatív értékrendhez való ragaszkodás a döntő, hanem az, hogy ezzel az értékrenddel *mit tudnak kezdeni*, hogyan lehet ezen értékek alapján a fennállót megváltoztatni, *forradalmasítani*. Ezzel áll összefüggésben Moeller van den Bruck szinte klasszikus megfogalmazása ugyanebből a műből, mely szerint „konzervatív-nak lenni annyit tesz, hogy olyan dolgokat alkotunk, melyeket érdemes megőrizni”.

S ezzel már a szóösszetétel másik tagjánál járunk. *Ezt* a konzervativizmust – minden korábbival ellentétben – nem a múlt-hoz való visszatérés gondolata vezérli, vagyis nem az, hogy az előttünk álló mindenkori jövő *hogyan fordítható vissza* valamilyen múltba, hanem éppenséggel az, hogy a múlt *hogyan képes forradalmasítani* a jövőt, a *múlt értékrendje* *hogyan* házasítható össze egy *intenzív jövő-élménnyel*.³⁰ Ebben az értelemben a „konzervatív forradalom” irányzata valóban kiszakadt a hagyományos konzervatív mentalitás öleléséből. S ezt a fordulatot jellemzi pontosan Rolf Peter Sieferle, midőn elemzése középpontjába „a konzervatív forradalomnak a *modernitáshoz*, nevezetesen a *technikai civilizációhoz*” való viszonyát állítja.³¹ Csakhogy ezen a ponton az említett szerző is hibát követ el; „modernitás” és „konzervatív forradalom” – egyébként helyes – összekapcsolása könnyen azt a tévképzetet keltheti, hogy a mozgalom *a modernitáshoz* mint olyanhoz viszonyulna afirmatív módon. Ez nagyrészt érvényes a modernség technikai civilizációja esetében, de már korántsem áll fenn például a *politikai modernitás* (polgári parlamentarizmus, liberális szabadságjogok) vonatkozásában, melyet a „konzervatív forradalom” képviselői mereven elutasítottak. Nem beszélve arról, hogy még a modernitásnak azokat az elemeit is, melyeket átvehetőknek tartottak – így például magát a technikát – alaposan átértelmezték és a modernitástól olykor jelentősen különböző hermeneutikai szituációba helyezték. Így tehát a konzervatív forradalomnak a modernitáshoz való elfogadó viszonya még a legenyhébb megfogalmazásban is erősen *szelektívnek* nevezhető.

nem a múlt-hoz
való visszatérés
vezérelte

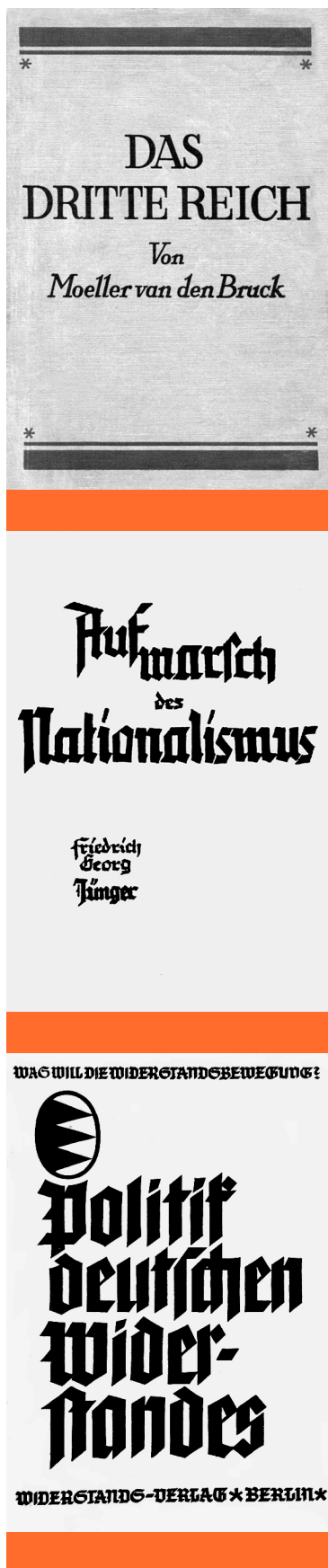
A „KONZERVATÍV FORRADALOM” POLITIKAI FORMÁI

S ezek után nézzük meg, hogy mennyiben tekinthető a konzervatív forradalom *egységes* mozgalomnak, milyen *szociológiai* és *elméleti* paraméterek jellemző rá, milyen képet mutat formális *szervezettsége*.

29 Arthur MOELLER VAN DEN BRUCK: *Das dritte Reich*. Ring Verlag, Berlin, 1923. 22. (reprint kiadás: Uwe Berg-Verlag, Toppenstedt, 2006.)

30 Ezt az összefüggést Kovács Gábor az alábbi módon fogalmazza meg: „A háborús összeomlás után a konzervatív forradalom a maga heterogén, egymástól sok tekintetben nagyon is különböző irányzataival egy új típusú jobboldalt jelent, mely a régítől legfőképpen abban különbözik, hogy nem a tradíció megőrzésére, hanem életképes tradíció megteremtésére helyezi a hangsúlyt.” Kovács Gábor: „Meg akartunk szabadulni a pártoktól. Maradt egy: a legrosszabb.” Oswald Spengler demokráciakritikája. *Világosság*, 1997/1. 25.

31 SIEFERLE: *I.m.* 25. Kiemelés tőlem.

A német konzervatív forradalom alapművei: Arthur Moeller van den Bruck: *A harmadik birodalom* (1923), *Nacionalista sorakozó* (szerkesztette: Friedrich Georg Jünger, 1928), Ernst Niekisch: *A német ellenállás politikája* (1932)

Ehhez először is egy „névsorolvasás” szükséges. Kiket sorolunk általában ehhez az irányzathoz? Ami az ide sorolható szereplőket illeti, az alábbi névsor állítható össze, a teljesség igénye nélkül: Oswald Spengler, Arthur Moeller van den Bruck, Max Hildebert Boehm, Wilhelm Stapel, Hans Freyer, Carl Schmitt, Edgar Julius Jung, Martin Spahn, Ernst Jünger, Ernst Niekisch, Othmar Spann.³² E – szervezetenként egymáshoz semmilyen módon nem kötődő – csoport tagjaira figyelemre méltó életrajzi hasonlóságok jellemzők. Először is az, hogy túlnyomó többségük kisvárosban vagy tartományi nagyvárosban született, de nem világvárosban, metropoliszban – részben ez magyarázza a többségüknél megfigyelhető nagyváros-ellenességet. További közös elem, hogy a szülői házban többnyire jelentős volt a vallás szerepe. Csaknem valamennyien humángimnáziumba jártak – ezzel a császárság vékony műveltségi elitjébe tartoztak, majd egyetemet végeztek. Egyértelműen azonban sohasem sikerült felemelkedniük a *Bildungsbürgertum* soraiba, többségükben kívülállók maradtak, ez pedig részbeni magyarázatot ad arra, hogy többségüket miért jellemzi a fölényeskedő hang vagy éppen az akadémiai elittel szemben érzett *ressentiment*. További közös tényező lehet az is, hogy fiatal korukban – egyetemi éveik alatt – szorosabb vagy lazább kapcsolatba kerültek a kor ifjúsági mozgalmaival vagy a – többségében erősen konzervatív beállítottságú, olykor antiszemita hangoktól sem mentes – egyetemi diákszövetségekkel. A legdöntőbb, meghatározó élményt azonban a háború jelentette számukra, bár közvetlen frontszolgálatban csak egy részük vett részt. Többen a háború után alakult szabadcsapatoknak (Freikorps) is tagjai voltak.³³

Szervezeti szempontból már jóval alacsonyabb szintű homogenitásról lehet beszélni. A csoport tagjainak túlnyomó többsége nem kapott egyetemi katedrát; így gyakorta politikai klubokba tömörültek (ilyen volt például az 1919-ben alapított Juni-Klub, mely nevét a június 28-án aláírt versailles-i békeszerződés elleni tiltakozásnak köszönhette, vagy az 1924-ben alapított Deutschen Herrenklub). E klubok látogatottsága nem volt túl nagy, viszont értelmiségi körökben meglehetősen ismertek voltak. Emellett politikai lapok köré tömörültek; ezek közül leghíresebb az 1909 és 1939 között megjelenő *Die Tat* volt, de megemlíthető a Juni-Klub hetilapja, a *Das Gewissen* is. A csoport tagjai túlnyomórészt politikai publicisztikával foglalkoztak, de – mint ahogy Karácsony András is hangsúlyozza – más műfajokban is otthonosan mozogtak (szociográfia, filozófiai elemzések).³⁴

Az életrajzi és szociológiai hasonlóságoknál sokkal fontosabb a *mentalitásbéli* közösség kérdése. Vajon köthető-e valamilyen egységes nézetrendszer az irányzathoz, vagy pedig az egyes tagok véleményei annyira széttartók, hogy ez megghiúsít minden egységképzést? A vonatkozó feldolgozásokban itt a legnagyobbak a nézetkülönbségek. Stefan Breuer, mint láttuk, nemcsak a megnevező fogalomhasználatot (még egyszer: „konzervatív forradalom”) utasítja el, hanem bizonyos értelemben az irányzat egyáltalánban vett létét is megkérdőjelezi. Rolf Peter Sieferle és Armin Mohler viszont az egység mellett foglal állást. Előbbi megpróbálja felvázolni azt a *hermeneutikai horizontot* is, melynek terében a „konzervatív forradalom” irányzata is elhelyezhető. Egy három pólusból álló szerkezetet vázol fel, melynek csúcspontjait a Weimari Köztársaság három legbefolyásosabb ideológiai áramlatai jelentik, a következőképpen:

32 Az egyes személyekre magyar nyelven lásd: Carl Schmitt: KARÁCSONY András: *A jogtudomány teológiusa. Carl Schmitt politikai teológiája*. Attraktor, Gödöllő–Máriabesnyő, 2016.; TECHET Péter: *Carl Schmitt. Egy szellemi kalandor*. Attraktor, Máriabesnyő, 2013.; Oswald Spengler: CSEJTEI – JUHÁSZ: *I.m.*; Edgar Julius Jung: PETŐ Zoltán: „A szellemi arisztokratikus nemessége”. Edgar Julius Jung és a német konzervatív forradalom. *Magyar Szemle*, 2021/ május–június.

33 Vö. ezzel kapcsolatban BREUER: *I.m.* 26–32.

34 KARÁCSONY: *A konzervatív forradalom utópiája... I.m.* 72., 75.

humanitárius liberalizmus

konzervatív forradalom

marxista szocializmus

A séma előnye – túl azon, hogy szakít a hagyományos bal–jobb duális szerkezettel – főként abban áll, hogy segít az *önidentifikáció* kialakításában, amelyben mindkét másik pozíció, még hozzá polemikus célzattal, közös nevező alá hozható: 1) a *humanitárius liberalizmus* pozíciójából a másik két álláspont a *totalitarizmus* programatikus formáit képezik; 2) a *marxista szocializmus* pozíciójából a másik két álláspont a *tőkés társadalom* programatikus formáit képezik; 3) a konzervatív forradalom pozíciójából pedig a másik két álláspont a *nemzeti közösség univerzalisztikus felbomlasztásának* programatikus formáit képezik.³⁵

Ezzel tehát – legalábbis polemikus, elhatároló formában – megvan az a közös talaj, melyből kiindulva értelmesen lehet beszélni a „konzervatív forradalom” *egységéről*; mindhárom pozícióból lehet azonosítani az ellenfelet, ugyanakkor viszont amazok belső különbségei a háttérbe szorulnak.

Ez az egység azonban – s erről még az ezt a felfogást valló álláspontok szerzői sem feledkeznek meg – mindig is *tagolt* egység, azaz olyan képződmény, melyet nem valamilyen szellemi egyöntetűség jellemez, hanem mélyen barázdált, sokféle, olykor egymással szemben álló irányzatra bomlik. Épp ezért mind Armin Mohler, mind pedig Rolf Peter Sieferle kísérletet tesz a legfontosabb csoportok beazonosítására, a következők szerint:

MOHLER

1. népiek (*Völkischen*)
2. ifjúkonzervatívok
(*Jungkonservativen*)
3. nemzetiforradalmárok
(*Nationalrevolutionären*)
4. szövetségek (*Bündischen*)
5. parasztmozgalom (*Landvolk*)

SIEFERLE

1. népi komplexum
2. nemzeti szocializmus komplexum
3. forradalmi nacionalizmus komplexuma
4. aktivista-vitalista komplexum
5. a biológiai naturalizmus komplexuma

Ebből a felsorolásból is kiderül, hogy egyrészt a mozgalom valóban igen tarka összetételű, másrészt pedig az egyes felsorolások részben fedik egymást. A két felsorolás között az a legfőbb különbség, hogy Sieferle a maga felsorolásába – jóllehet nem valamelyik külön pont alatt – a náciizmust is beveszi; egyébként logikailag sem tehet mást, ha a nemzetiszocializmust is az iménti fogalmi háromszög szimbolikus terében kívánja elhelyezni. Ebből azonban – legalábbis az ő esetében – az következik, hogy a nemzetiszocializmus *része, alete* lesz a „konzervatív forradalom” mozgalmának, nem pedig attól világosan elválasztható képződmény. Ez pedig csorbítja elméletének meggyőző erejét.

S ha elfogadjuk azt, hogy e mélyreható különbségek ellenére *mégis* lehet értelmesen beszélni az irányzatról, mint önálló arculattal bíró intelligibilis képződményről, akkor a legfontosabb jegyek beazonosítása már könnyebb.

Kezdjük a legáltalánosabbal, azzal, ami a vázolt háromszögről leolvasható. Megállapítható, hogy a „konzervatív forradalom” képviselői nemcsak a marxista típusú szocializmussal állnak szemben (bár egy-két képviselőjük, például Ernst Niekisch, itt is kilóg a sorból), hanem elsősorban és döntően a *liberalizmussal*. Ezzel eldőlni látszik az a kérdés, hogy a '20-as évek újkonzervatív irányzatainak mi volt a fő ellensége: a *marxizmus-e*, ahogyan Lukács György gondolta, vagy pedig a *liberalizmus*, ahogyan például Fritz Stern vélte.³⁶ A „konzervatív forradalom” képviselőinek szemében, írja Kurt Lenk, „az ellenségkép a liberális polgár. [...] A polgárságtól ered minden mélyen elvetendő dolog: a francia forradalom, a liberalizmus, a mechanisztikus természetfelfogás,

³⁵ Vö. SIEFERLE: *I.m.* 22–23.

³⁶ FRITZ STERN: *The Politics of Cultural Despair* (1961), németül: *Kulturpessimismus als politische Gefahr*. Taschenbuchausgabe, München, 1986. Itt a liberalizmus nem politikai pártként vagy mozgalomként szerepel, hanem úgy, mint „a modernitás szellemi és politikai alapzata”.

a hitetlenség, a kapitalizmus, a marxizmus, az individualizmus, a pacifizmus humanitáskeresője”.³⁷ Ez az eredendő liberalizmusellenesség persze elsősorban közvetlen megnyilvánulásaiban érhető tetten; legerőteljesebben a katonai vereségből következő versailles-i békerendszer elutasításával, amihez a legszorosabban kapcsolódik – külpolitikai szempontból – a weimari rendszerrel mint teljesítő-állammal, mint Németország „helóizálásának” eszközével szembeni mély ellenszenv, belpolitikai szempontból pedig a parlamenti demokrácia és a köztársasági államforma elutasítása.

Kérdés most az, hogy ezzel a fő ellenséggel szemben milyen programot próbált szembeállítani a „konzervatív forradalom”? Itt az összes részletet felmutató és egységes programot nem vázolhatjuk fel, lévén hogy ilyen nem is volt; de a főbb pontok azért megnevezhetők. Idetartozik legelőször – szemben a „nyugati”, „nemzetközi” befolyás elterjedésével – a *nemzeti szellem és önbecsülés* visszanyerése, valamint az országot megosztó forradalmak helyett a *nemzeti egység, az összetartozás* újbóli megteremtése. Gazdasági szempontból a liberális piacgazdaság erős korlátozása, aminek feltétele az *erős állami beavatkozás*; a korabeli retorika ezt nevezte „német” vagy „nemzeti”, olykor „porosz szocializmusnak”. A gazdaság területén törekedtek (volna) a vállalkozók és a munkavállalók közötti „munkaharmónia” megteremtésére. Ugyanakkor a „konzervatív forradalom” képviselői – itt csak a *völkisch* irányzat jelent kivételt – messzemenően elfogadták a *technikai modernizációt*, a modern technikai civilizáció kihívásait. Csakhogy, amint Rolf Peter Sieferle is megjegyzi, ez a technika immáron nem azokat az *értékelőjeleket* és minősítést kapta, mint a felvilágosodás idején és a 19. század folyamán; hogy ti. a technika képezi azt az arzenált, amely majd jólétet, kényelmet és boldogságot teremt az embereknek. Erre a technikára – s ennek a megítélésnek főként Ernst Jünger volt az apostola – inkább az alábbi jegyek jellemzőek: jéghideg tárgyilagosság, objektivitás, acélos keménység, élesség, átható világosság, elvont egyszerűség, pusztító erőszakosság, érzelemmentesség, polgárságellenesség stb.³⁸

Politikai téren – a liberális parlamentarizmus elutasítása mellett – komoly hangsúlyt fektettek a következő elemekre: erős *etatizmus*, az *autoriter* vonások felerősödése, a *hierarchia* elvének előtérbe helyezése – ezek azonban csak elvétve kötődtek a monarchista berendezkedés követeléséhez; többnyire egy szűk politikai elit, a *vezérelvűség*, a *cézárizmus* elvét tartották a megfelelő irányítási formának. Ugyancsak a politika *szférájához* sorolható az *etnocentrizmus*, az etnikai elv előtérbe helyezése, mely némely esetben érintkezett, sőt átcsapott a rasszizmusba, illetve az antiszemitizmusba. A belső különbségek ezen a téren is meglehetősen nagyok. Stefan Breuer megfogalmazása szerint a skála legálján Schmitt, Zehrer és Spengler állnak, épp az utóbbival kapcsolatban jegyezte meg: „Spengler számára mi sem tűnt tévesebbnek, mint a népiek próbálkozása, hogy a nagypolitikát egy biológiai-materialista rasszfogalom alapján akarják irányítani. Ha ugyanis a rassz teljesítményen, kinevelésen, kiválogatódáson nyugszik – végső soron tehát az elit színönimája –, akkor a népi biologizmus, mely a vezérminőségeket mintegy a természet nászajándékának tekintette, a merő kényelmet jelentette.”³⁹ Jünger és Stapel esetében már némiképp más a helyzet. Ők is elutasították a biológiai rasszizmust, de a kulturális antiszemitizmus vonásai már fellelhetőek náluk. A faj és a vér misztikája még erősebb Freyer és Moeller van den Bruck esetében, míg a rasszideológia vonatkozásában talán Niekisch ment el a legmesszebbig. Természetesen ez a vázlatos felsorolást tovább lehetne finomítani, ha az időtényezőt is figyelembe vennénk, azt jelesül, hogy az etnocentrikus hangok felerősödése vagy épp elhalkulása kinél mikor, milyen politikai helyzetben mutatott változásokat; a dinamikus áttekintés is igen nagy szórást mutat.

Ami pedig az alapvető *erkölcsi értékek, erények* kérdését illeti, itt a „konzervatív forradalom” képviselői nagyrészt a hagyományos konzervativizmus értékrendjéhez nyúlnak vissza; a Kurt Lenk által felsorolt lista csaknem minden

37 LENK: *I.m.* 160.

38 SIEFERLE: *I.m.* 17–18., 38–39.

39 BREUER: *I.m.* 88.

tétele – valamilyen formában – fellelhető náluk: vallás, autoritás, szokások, haza, család, nép, talaj, hagyomány, folytonosság, létrejövés, gyarapodás, természet, történelem, valamint kötelesség, rend, fegyelem, engedelmisség, áldozathozatal stb.⁴⁰ Ezt a listát azonban a másik oldalon olyan értékke transzformálódó fogalmak egészítik ki, mint erő, lendület, energia, heroizmus, testiség, tempó, világosság, keménység stb. Mindez jól mutatja, hogy ez a konzervativizmus más, mint a régi: *modern konzervativizmus*. Martin Greiffenhagen külön kiemeli a heroikus eltökéltség, a *decizionizmus*, sőt a *döntésfanatizmus* elemét, melyben nem a döntés tartalma, tárgya, célja az érdekes, hanem elsősorban annak benső pátosza, pusztán szubjektív merészsége.⁴¹ S ennek az új vonásnak a megjelenését Thomas Mann az elsők között vette észre:

„Tudjátok ki érkezett meg? A gótikus ember. Nem hallottatok még a gótikus emberről? Akkor nem vagytok jól értesültek. A gótikus ember az új intoleranciának, a szellem új antihumanitásának, az új zártságának és határozottságának, a hitben való hitnek az embere; ő már nem polgár, ő a *fanatikus* ember.”⁴²

Végezetül ejtsünk néhány szót a mozgalom *külpolitikai* látóteréről. Itt is egy közös alaptzatról lehet beszélni, ebből sarjadnak ki aztán a különféle elképzelések. Ez a közös alap pedig természetesen a versailles-i békerendszer revíziója volt. A „konzervatív forradalom” valamennyi képviselője egyetértett abban, hogy a háborús vereség és az azt követő békediktátum Németországot méltatlan, megalázó helyzetbe hozta, és olyan hosszú távra kiható állapotokat kívánt megteremteni (a jóvátétel kapcsán például), melyeket egyszerűen elfogadhatatlannak tartottak.⁴³ Jóval szórtaabb képet mutat viszont az, hogy a békeszerződést – területi szempontból – hogyan, milyen határok között kívánták megvonni. Ebből a szempontból egy mérsekeltbb és egy radikálisabb szárnyat lehet megkülönböztetni; az előbbihez tartozott Jung, Freyer, Moeller van den Bruck és a *Tat*-kör, az utóbbihoz pedig Spengler, Jünger és Stapel. Ami az első megoldást illeti, itt a célok többnyire az eredeti határok visszaállítására, esetleg a német nyelvű közösség egy államban való egyesítésére (Anschluss Ausztriával) vonatkoztak. A második megoldás viszont ezen jóval túllépett, és egyértelmű világoralmi pretenciákat fogalmazott meg – természetesen az egyes szereplők víziójának megfelelően. S hasonlóképp különböztek egymástól a tekintetben is, hogy Németország nagyhatalmi státuszának visszaállítását *hegemonikus* vagy pedig *birodalmi* keretekben képzelték-e el.

VÉGAKKORD

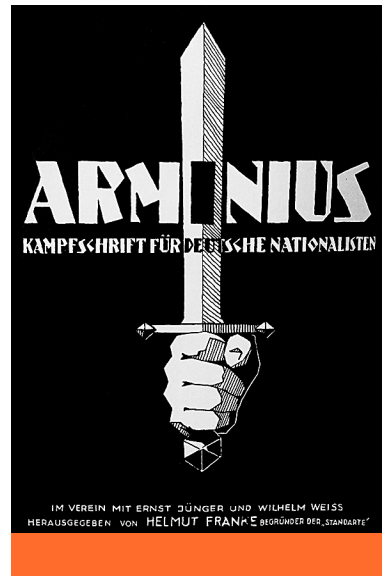
Befejezésképp egy momentumot mindenképp érinteni kell, mégpedig a „konzervatív forradalom” képviselőinek a nácizmushoz való viszonyát. Természetesen ez is roppant összetett kérdés, hiszen itt nemcsak az egyes szereplők nézeteit, kijelentéseit kellene nyomon követni, hanem azt is, hogy ezek mikor s milyen történeti szituációban hangzottak el. Voltak, akik a nemzetiszocializmus színre lépését szinte a kezdetektől nyomon követhették, így például

40 LENK: *I.m.* 22., 41.

41 GREIFFENHAGEN: *I.m.* 249–250.

42 THOMAS MANN: *Egy apolitikus ember elmékedései* [1918] ford. GYÖRFFY Miklós – MAJTÉNYI Zoltán, Helikon, Bp. 2000. 442.

43 A történeti igazság végett: Stefan Breuer megjegyzi, hogy a versailles-i béke diktátumai még mindig enyhébbek voltak annál, mint amit – győzelme esetén – Németország kívánt volna érvényesíteni, és Oroszország vonatkozásában (lásd breszt-litovszki béke) részben meg is valósított.

DIE TAT

UNABHÄNGIGE MONATSSCHRIFT
HERAUSGEBER HANS ZEHREER

INHALT:

Hans Zehrer, Die Revolution von 1918	1
Ferdinand Fried, Das Ende der Weltkriege	17
Georg Wirth, Die Deutsche Welt	22
F. W. von Gersdorff, Die politische Welt	47
Horst Grunenberg, Mächtige Geopolitik	55
Alfred Adam, Weltkriege über Weltkriege	66
Helmut Heuser, Die Welt im Osten	75
Glossar zur Zeit	84

FÜNFUNDZWANZIGSTER JAHRGANG
EUGEN DIEDERICH'S VERLAG JENA

ERSTES HEFT, APRIL 1933
VERTEILUNGSPREIS RM 3.50 - EINZELHEFT RM 5.00

A német konzervatív forradalom folyóiratai: *Arminius* hetilap, Ernst Jünger közreműködésével (1926), Hans Zehrer *Die Tat* (a tett) című havilapja (1933), Ernst Niekisch *Widerstand* (ellenállás) című, havonta megjelenő folyóirata (1934)

a Münchenben élő Spengler, aki kezdettől fogva erős fenntartásokkal viseltetett a nácizmussal szemben. Moeller van den Bruck szintén korán kapcsolatba került Hitlerrel, amikor az akkor még szinte teljesen ismeretlen politikust 1921 tavaszán meghívták a *Juni-Klubba* előadást tartani. Ma már lehetetlen a hatást pontosan felmérni, de a találkozás egyik szervezője, Rudolf Pechel 1947-ben úgy emlékezett vissza, hogy Moeller az alábbi szavakkal utasított vissza minden későbbi együttműködést: „a fickó ezt sose fogja fel” (*der Kerl begreift's nie*).⁴⁴

Alapvető változás 1930-tól kezdve következett be, amikor a náci párt gyors ütemben megerősödött. A hatalomátvétel előtti álláspontot Mohler úgy jellemzi, hogy Hitler és az NSDAP alapvető elutasítása a „konzervatív forradalom” részéről kivételes volt, de ugyanúgy ritka volt a nácizmushoz való feltétlen csatlakozás is.⁴⁵ A részbeni elfogadást az erősítette, hogy a két irányzat fő célkitűzése tulajdonképpen azonos volt: a weimari rendszer, a liberális parlamentarizmus megdöntése. Ekkor alakult ki a „konzervatív forradalom” képviselőinek zömében az az álláspont, hogy a náci pártot *eszközként* kellene felhasználni ahhoz, hogy saját céljait megvalósítsák.

A hatalomátvétellel azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. Az erőviszonyok átrendeződése miatti mozgásokat Stefan Breuer úgy ábrázolja, hogy „a nemzetiszocializmus eredeti szövetséges partnerei annak ellenfelei lettek, mi alatt az egykori ellenfelek vagy teljes mértékben azonosultak az új rezsimmel, vagy pedig valamilyen funkciót tulajdonítottak neki saját történelemképükben. Az első változat erősebb formájában Jung és Zehrer esetében tanulmányozható, gyengébb formájában pedig Freyernél és Stapelnél. A második pedig Schmitt és Niekisch esetében. Ezenkívül még az alábbi formációkat különböztetjük meg; voltak olyanok, akik hűek maradtak az eredeti elutasításhoz, jóllehet okuk lett volna annak felülvizsgálatára (Spengler); s akadtak végül olyanok, akik kezdeti – inkább intuitív – elutasításuk igazolására később egyre jobb indokokat találtak (a Jünger fivérek).”⁴⁶

Az egyre növekvő szakadéknak mindkét oldalról megvoltak a maga okai: a náciak – túl azon, hogy eszük ágában sem volt másokkal megosztani a megszerzett hatalmat – jól látták a „konzervatív forradalom” képviselőinek kiszámíthatatlanságát, álláspontjuk gyakori változását, melyet a szigorú pártfegyelem szempontjából megengedhetetlen „értelmiségi” lazaságnak tartottak. Másrészt Hitlernek kifejezetten nem tetszett a „konzervatív forradalom” képviselőinek germanomániája; ő ezzel szemben jobban kedvelte az „árja” kifejezést, melybe az ókori görögök és rómaiak is beletartoztak, és a túlhajtott *völkisch* ideológiától is idegenkedett. Újkonzervatív oldalról viszont Hitler infantilis antiszemitizmusát utasították el, s nem rokonszenveztek a náci tömegmozgalommal sem; a fontos döntéseket szerintük ugyanis mindig „fent” kell meghozni. Ahogyan Karácsony András is megállapítja, „a konzervatívok a szellemi elitől várták a vezetést, s nem a tömegérzést kifejező vezértől. Nem a tömeg vállára akartak állni, hanem eleve a tömegfelettséget hangsúlyozták. Arisztokratizmusuk a nivelláció elleni törekvés volt.”⁴⁷

A nácizmushoz való viszony rövid áttekintését Mohler összegző szavaival zárjuk: „A '30-as évek elejére elég világosan megmutatkoztak a nemzetiszocializmus és a konzervatív forradalom közötti ideológiai különbségek. Az NSDAP azon vezetői, akik maguk is konzervatív-forradalmi közegekből jöttek – mint például Himmler, aki az »Artam« szövetséghez tartozott, és a népi ezoterika iránt érdeklődött, vagy Otto és Gregor Strasser, akik kapcsolatban álltak a Juni-Klubbal, Spenglerrel és a jobboldali értelmiség más gondolkodó főivel –, vagy megtanulták, hogy tekintettel legyenek Hitler indulataira és a pártrezonra, vagy pedig kiváltak. Ez egyeseket – például Joseph Goebbelt, aki már régen kifejezésre adta Moeller van den Bruck és Ernst Jünger iránti csodálatát – nem akadályozott meg abban, hogy a konzervatív forradalmárokat megnyerjék a pártnak; sikertelenségük mindenestre ama előzetes elképzelés helyesbítéséhez vezetett, hogy vajon tényleg ezt akarják-e.”⁴⁸

44 Idézi MOHLER: *I.m.* 188.

45 *Uo.* 189–190.

46 BREUER: *I.m.* 167.

47 KARÁCSONY: *A konzervatív forradalom utópiája... I.m.* 97.

48 MOHLER: *I.m.* 193.

A HAGYOMÁNY MEGTEREMTÉSE

Vajon hozott-e létre *maradandó értékeket* a „konzervatív forradalom” mozgalma? S ha igen, melyek ezek? A kérdésre adandó választ egyrészt az nehezíti, hogy a válaszadás során nehéz elválasztani egymástól a politikai rokonszenvet/ellenszenvet, valamint a tényleges elméleti – tudományos, publicisztikai vagy művészi – teljesítményt és értéket, másrészt pedig az, hogy nemcsak a „konzervatív forradalom” egyes képviselői között volt jelentős az elméleti különbség, hanem olykor az egyes szerzők írásai, munkái között is jelentős egyenlőtlenségek, szintbeli különbségek figyelhetők meg. Ezzel együtt a feltett kérdésre feltétlenül *igennel* kell válaszolnunk. Ezt az opciót erősíti meg az a megújult elméleti érdeklődés is, amely az utóbbi bő három évtizedben ezt az irányzatot övezi, politika- és társadalomtudományi, valamint -elméleti szempontból. Nézzük a pozitívumokat!

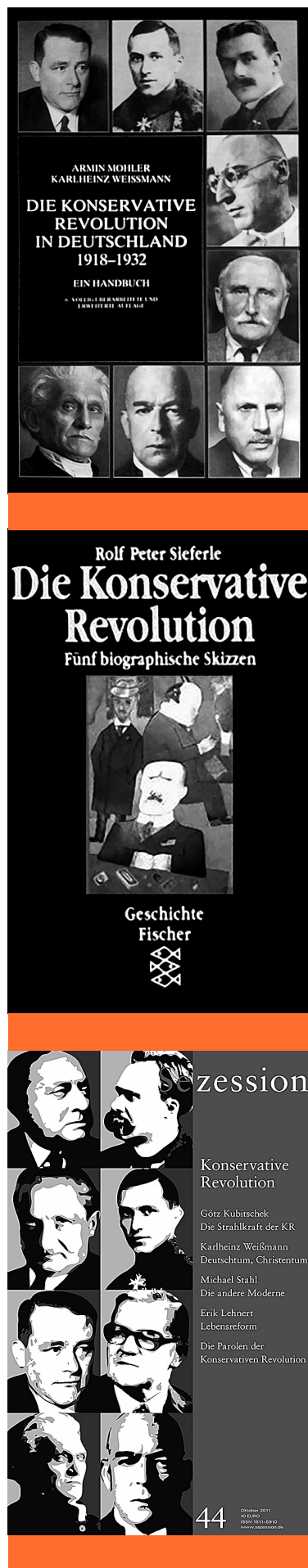
1) A „konzervatív forradalom” azoknak a sorsdöntő, drámai változásoknak az egyoldalúságaira hívta fel a figyelmet, melyek az 1910-es évek végétől és a '20-as évek elejétől következtek be az egyik vezető európai államban, Németországban. Hozzájárult annak tudatosításához, hogy azok a változások, amelyek végbementek, s amelyek egyfelől valóban alapvető mértékben járultak hozzá Németország demokratizálásához, másfelől a kultúrértékek pusztulásához vezettek. Az, ami az egyik oldalról nézve a szabadság és az egyenlőség kétségtelen megnövekedését jelentette, a másik oldal felől szemlélve egyenlő volt a minőség devalválódásával, a nivellálódással és az eltömegesedéssel, a primitívizálódás korábban soha nem tapasztalt elterjedésével, mintegy nyomatékosítva azt, hogy az előbb említett elemek elterjedésének és megerősödésének természetesen megvan a maga ára (Edgar Julius Jung: *Die Herrschaft der Minderwertigen, ihr Zerfall und ihre Ablösung durch ein neues Reich.* 1929).

2) Nem kis mértékben a „konzervatív forradalom” képviselőinek érdeme az is, hogy az olyan, valaha komoly erkölcsi tartalmat hordozó kifejezések, mint tekintély, rend, fegyelem, kötelesség továbbra is értékindikátorok maradhattak, s nem az ő fellépésüknek, hanem épp a parttalan szabadelvűség eluralkodásának tulajdonítható, hogy e szavak szemantikája napjainkra úgyszólván sarkaiból fordult ki, csaknem szitokszavakká váltak, és pusztán megjelenésükhöz ma már minimum a rendpártiságot – ha éppen nem a totalitarizmust – asszociálják. A „konzervatív forradalom” képviselői mutattak rá a polgári parlamentarizmus kétségtelenül létező gyengeségeire (Carl Schmitt: *Die Geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus.* 1923), s tolták előtérbe, hogy a konzervatív értékrend igenis összeegyeztethető a modern technikai civilizációval (Ernst Jünger: *Der Arbeiter.* 1932).

3) Részben az ő fellépésüknek is köszönhető, hogy a kezdeti baloldali földindulás után a '20-as években konszolidálódhatott a politikai jobboldal, és megformálódhatott valamilyen – igaz, rendkívül ingatag és törekeny, de a pluralizmust mégiscsak működtetni képes – *politikai egyensúly*.

4) Végül hozzátehetjük, éppen a mozgalom ellentmondásosságát bizonyítandó, hogy bár a „konzervatív forradalom” szereplői és gondolatai, alapelvei között több is akadt, mely kétségtelenül a nemzetiszocializmus irányába mutatott, ezt a mozgalmat azért

Megújított hagyomány – Armin Mohler *A konzervatív forradalom Németországban, 1918–1932* című könyvének (1950) 6. kiadása; Rolf Peter Siefert *A konzervatív forradalom – Öt életrajzi vázlat* című könyvének első, 1995-ös kiadása; a *Sezession* folyóirat tematikus összeállítása a konzervatív forradalomról (44. szám, 2011. október)

mégsem lehet a maga egészében besöpörni a náciizmus előfutárjai és szál-láscsinálói közé, hiszen a másik oldalról épp e mozgalom mutatta meg, hogy pontosan a konzervatív értékrendre, a szellemi arisztokratizmus tudatos vállalására és a minőségre alapozva nemcsak balról, hanem jobbról is lehet – sőt kell(ett) is – konfrontálódni a nemzetiszocializmussal.

Mindehhez azt is hozzá kell tenni, hogy e mozgalom tagjainak artikulált nézetei között is egész sor naiv elképzelés, téves felismerés volt jelen, sőt kifejezett ostobaságok is felbukkannak szép számban. Ezért is jogosult a „konzervatív forradalom” egészét *utópikus* vállalkozásnak tekinteni, ezt teszi már idézett tanulmányában Karácsony András is. Értékeléséből idézünk: „Noha a konzervatív forradalom képviselőinek nézetei a '30-as évek közepéig meghatározóak voltak a német politikai nyilvánosságban, ám egy társadalmi, gazdasági és politikai doktrína magva, amely csak az említett szerzők sajátja lett volna – nem ragadható meg. Ebből következően nem is tudták *hatóképesen* átformálni a politikai életet. Hozzátehetjük: nem is törekedtek arra, hogy a politikai élet formalizált intézményein keresztül megjelenjenek. Nem alapítottak pártot, nem csatlakoztak párthoz, a mozgalmi egység idegen volt tőlük. A konzervatív forradalom értelmi-ségi mozgalom volt mindig”.⁴⁹

S végül megkockáztatható a következő kijelentés: bár a „konzervatív forradalom” által vizionált rend sem váltott volna ki – távolról sem – osztatlan örömet mindenkiiben, ennek ellenére feltételezhető, hogy hatalomra jutása esetén nem az a sors jutott volna a '30-as, '40-es évek Európájának, mint amiben ténylegesen részesült. A mozgalom tagjainak magatartása, megnyilatkozásai alapján Stefan Breuer egy helyen felveti a „mi lett volna, ha” kérdését: „Ha Németországban nem a nemzetiszocializmus, hanem az újnacionalizmus győzött volna, akkor ebből befelé egy diktatórikus, kifelé pedig erősen revizionista rezsim jött volna létre, mindemellett nagyobb lett volna annak objektív lehetősége, hogy az európai zsidóságot megkímélje a Holocaust poklától, a világ többi részét pedig a II. világháborútól. Mindez azonban *conjectural history*, és természetesen semmiképp sem védőbeszéd az újnacionalizmus mellett.”⁵⁰

Befejezésképpen, ha a konzervatív forradalom jelenségét a jelenkor eseményei felől vizsgáljuk, akkor annak legfőbb aktualitását abban látjuk, hogy egységes szemléleti mezőt biztosít – mégpedig az internacionalizmus-globalizmus horizontján – annak a két eszmeáramlatnak az elhelyezéséhez, amelyek minden belső különbségük ellenére mégiscsak egységes felfogást képviselve lépnek fel a hazafiasság s egyáltalában véve mindenemű nemzeti patriotia megnyilvánulás ellen. Ez a két eszmeáramlat pedig – továbbra is Siefert szóhasználatánál maradva – a humanitárius liberalizmus, valamint a marxista szocializmus. Ez a két eszmeáramlat már több mint kétszáz esztendeje törekszik arra, hogy minél inkább meggyengítse,

sőt lehetőség szerint felszámolja azt a három pillért, melyeken végső soron minden konzervatív felfogás nyugszik. Ezek pedig az Isten, a haza és a család. A „konzervatív forradalom” a maga korában e három pillér közül főként a középsőre, a hazára koncentrált; s napjaink történéseit szemlélve már ez is elegendő ok arra, hogy – kérdésfeltevéseit, főbb politikai célkitűzéseit tekintve – ezt

az irányzatot ne pusztán a politikai közelmúlt egyik furcsa relikviájának tekintsük, hanem egy olyan eszmeáramlatnak, amely a jelenünk számára is fontos tanulságokkal szolgál. Legfőképpen azzal, hogy ne hagyjuk veszendőbe menni azokat az értékeket, melyeket a haza, a hazafiság, a jó értelemben vett patriotizmus jelenít meg. S egyben ez a mozgalom jelölheti ki azt a képzeletbeli pontot is, ahol konzervativizmus és forradalmiság újból egymásra találhat. ■

konzervativizmus és forradalmiság újból egymásra találhat

49 KARÁCSONY: *A konzervatív forradalom utópiája...* I.m. 101.

50 BREUER: *I.m.* 194.